

דין שהייה בין שתי תפילות סמוכות

יששכר זב שמרלר

מבוא¹

על אותה משנה במסכת ברכות מובא דין שהייה בין תפילות סמוכות – גם בבבלי וגם בירושלמי. בבבלי נחלקים האמוראים במשך השהייה בין התפילות, ובירושלמי מובאת דעה שלישית. לעומת רש"י, תוספות ורוב הראשונים האחרים, רבנו חננאל (להלן – ר"ח) מציג פירוש ייחודי לדין זה.

במאמר נראה את ההבדל בין רוב הראשונים לר"ח במקרה שבו עוסקת המחלוקת בבבלי, בפירוש המחלוקת עצמה בין שני האמוראים ובהסבר היחס בין דיני הירושלמי והבבלי. לאחר מכן נעסוק בהבנת פירוש ר"ח עצמו, נראה שעניין הלימוד מהפסוקים בפירוש ר"ח, לכאורה, לא ברור, וננסה להציג שלוש הבנות ביחס בין הדין לפסוקים.

א. המחלוקת המובאת בתלמוד הבבלי והקשרה לתלמוד הירושלמי

המשנה בסוף הפרק הרביעי (ל, א) עוסקת במחלוקת בעניין חיוב יחיד בתפילת מוסף, ולהלן סיכום הדעות:

רבי אלעזר בן עזריה סובר שיחיד לעולם לא מתפלל מוסף.

חכמים סוברים שיחיד תמיד מתפלל מוסף.

רבי יהודה משום רבי אלעזר בן עזריה סובר שיחיד מתפלל מוסף, רק כאשר אין ציבור שמתפלל מוסף בעירו.

שני התלמודים לומדים שאין הלכה כרבי יהודה משום רבי אלעזר בן עזריה² מסיפור על רבי ינאי שמספר רבי יוחנן. אלא שהתלמוד הירושלמי מוסיף פרטים לסיפור ועל כן גם לומד ממנו דברים נוספים.

בתלמוד הבבלי מובא:

יטיב רבי חנינא קרא קמיה דר' ינאי, ויטיב וקאמר: הלכה כר' יהודה שאמר משום

¹ זה המקום להודות לה', וליוסף-דוד לוי שסייע לי המון וישב איתי זמן רב על גיבוש הרעיון וכתובת המאמר.
² למעשה, הם לומדים שהלכה כחכמים ולכן אין הלכה גם כתנא קמא שאמר משום רבי אלעזר בן עזריה. כיוון שהפסיקה מופיעה בעקבות חכמים שאמרו שהלכה כרבי יהודה משום רבי אלעזר בן עזריה, לשון הגמרא היא לא 'הלכה כחכמים' אלא 'אין הלכה כרבי יהודה משום אלעזר בן עזריה'.

ר' אלעזר בן עזריה. א"ל: פוק קרא קראיך לברא, דאין הלכה כרבי יהודה שאמר משום ראב"ע. א"ר יוחנן: אני ראיתי את רבי ינאי דצלי והדר צלי. א"ל רבי ירמיה לר' זירא: או דילמא מעיקרא לא כוון דעתיה ולבסוף כוון דעתיה? א"ל: חזי מאן גברא רבא דקמסהיד עליה.

[רבי חנינא ישב לפני רבי ינאי ואמר שהלכה כרבי יהודה משום רבי אלעזר בן עזריה, ורבי ינאי אמר לו שאין הלכה כרבי יהודה משום רבי אלעזר בן עזריה. רבי יוחנן סיפר שראה את רבי ינאי מתפלל ומתפלל שוב, כהוכחה לכך שעל יחיד להתפלל מוסף. רבי ירמיה שאל את רבי זירא, כיצד רבי יוחנן יכול להוכיח מכאן שיחיד חייב להתפלל מוסף, אולי התפילה לא הייתה מוסף אחרי שחרית אלא חזרה על אותה תפילה שהתפלל, כי לא כיוון בפעם הראשונה. ענה לו רבי זירא, שרבי יוחנן הוא אדם גדול, ולכן, כנראה, ידע שרבי ינאי התפלל שחרית ומוסף, ולכן סיפר את הסיפור – ד"ש].

(ברכות ל, ב)

ואילו בתלמוד הירושלמי מובא:

מילתיה דר' יוחנן אמר כן דמר ר' יוחנן אני ראיתי את רבי ינאי עומד ומתפלל בשוק של ציפורין ומהלך ד' אמות ומתפלל של מוסף ואין חבר עיר בציפורין את שמע מינה תלת את ש"מ של ציפורין בציפורין את שמע מינה חלוקין על ר' יהודה שאמר משום ראב"ע את שמע מינה שאדם מתפלל ומהלך ד' אמות ומתפלל של מוסף א"ר אבא ולא סוף דבר עד שיהלך ד' אמות אלא אפי' שהא כדי הילוך ד' אמות.

[רבי יוחנן סיפר שראה את רבי ינאי מתפלל בשדות העיר ציפורין, והלך ארבע אמות והתפלל שוב. הגמרא שואלת מדוע התפלל מוסף ביחידות – שהרי היה בשדות ציפורין ושם אין מניין, והרי בציפורין עצמה יש מניין, ולכאורה הוא פטור כי יש מניין בעירו. מהסיפור למדים שלושה דינים: שדות ציפורין נחשבים לחלק מהעיר ציפורין, אין הלכה כרבי יהודה שאמר משום רבי אלעזר בן עזריה, ושבין שחרית למוסף יש לשהות כדי הילוך ארבע אמות – ד"ש].

(ירושלמי ברכות ד, ו)

הדין השלישי שלומד הירושלמי מהסיפור הוא דין השחייה בין שחרית למוסף. על אף שהירושלמי לומד את דין השחייה מהסיפור על רבי ינאי, וגם התלמוד הבבלי מביא את דין השחייה באותו עמוד שבו מביא את הסיפור, הבבלי לא לומד זאת מהסיפור:

דין שהייה בין שתי תפילות סמוכות

כמה ישהה בין תפלה לתפלה? רב הונא ור"ח [רב חסדא – ד"ש]. חד אמר: כדי שתתחונן דעתו עליו, וחד אמר: כדי שתתחולל דעתו עליו. מאן דאמר כדי שתתחונן דעתו עליו, דכתיב: ואתחנן אל ה' (דברים ג, כג), ומ"ד כדי שתתחולל דעתו עליו, דכתיב: ויחל משה (שמות לב, יא).

(ברכות ל, ב)

רש"י (ד"ה שתתחולל) מפרש שרב הונא ורב חסדא לא חולקים, ושני השיעורים שהם נותנים שווים, אלא שהם גורסים לשונות שונות. לעומתו, ר"ח מפרש שיש הבדל בין שני השיעורים, וששיעור 'תתחונן' הוא לעניין שיוכל להתחנן ולבקש פרס, ואילו שיעור 'תתחולל' הוא לעניין שיוכל לחלות את פני ה' ולבקש מחילה, ועל כן שיעור 'תתחולל' ארוך משיעור 'תתחונן'.

ב. הצגת פירוש ר"ח לסוגייה והסבר היחס בין הבבלי לירושלמי

בניגוד לרש"י ולתוספות, שמפרשים את המקרה של דין השהייה במקרה של טועה וצריך להתפלל שוב, וכן במקרה של מתפלל שחרית ואז מוסף, ר"ח (שם) לכאורה מפרש את המקרה דווקא בשליח ציבור שעובר משחרית למוסף, וזו לשונו:

כמה ישהה בין תפלת שחרית ותפלה של מוספין וכו'. חד אמר כדי שתתחונן דעתו עליו וכו'. פי' כשיעור שתסור אימת צבור מלבו, כי בעת שעובר לפני התיבה מתבהל מפני הצבור וכשמתחיל להתפלל לכוין לבו להתחונן מסיר אותו האימה מלבו, כדכתיב ואתחנן אחר ואתנפל. וחד אמר כדי שתתחולל, פירוש כשיעור שתסור האימה מלבו ויכוין לבו לחלות פני צורו, שימחול לו על כל מה שפשע ומרד, שזה יותר שיעור מן המתחנן לקבל פרס, כי ענין זה ואתחנן כמו יקבל פרס הוא, שהיה משה רבינו ע"ה מתחנן. אבל ענין ויחל בקשת מחילה וצריך דברי רצוי בכיה ותחינה. ירושלמי: כמה ישהה בין תפלה לתפלה כדי הילוך ארבע אמות.

(ר"ח ל, ב ד"ה כמה)

ר"ח גורס בגמרא "כמה ישהה בין תפלת שחרית ותפלה של מוספין", ולכן לכאורה הוא מוכרח לפרש שמדובר באדם שמתפלל שחרית ואז מוסף ולא באדם שטעה וחוזר ומתפלל, אך גם מעמיד את הדין דווקא במי שהיה שליח ציבור בשחרית (וצריך שתסור אימת הציבור מלבו). בנוסף, ר"ח מפרש ששתי הדעות המובאות בבבלי חולקות זו על זו בפועל

ולא רק בלשון (בניגוד לרש"י), ולכן גם מפרש שהראיות המובאות מהפסוקים אינן ראיות לשוניות (כמו שלכאורה מבין רש"י) אלא ראיות תוכניות שמקשרות בין תוכן הדין לתוכן הפסוקים. שני הפסוקים עוסקים בתפילות של משה רבנו, ור"ח מפרש את הדעות לפי תוכן התפילות: 'תתחונן' נלמדת מתפילת משה בתחילת פרשת ואתחנן – הבקשה להיכנס לארץ, ולכן כוונת דעה זו היא שהמתפלל צריך להגיע למצב שבו יוכל להתחנן ולבקש מה' פרס; 'תתחולל' נלמדת מתפילת משה בפרשת כי תשא (הנקראת גם בתענית ציבור) – הבקשה מה' למחול לעם ישראל על חטא העגל, ולכן כוונת דעה זו היא שהמתפלל צריך להגיע למצב בו יוכל לחלות את פני ה' ולבקש מחילה על פשעיו.

בנוסף, ר"ח מביא את דברי הירושלמי, ולא ברור אם הוא מביא אותם כביאור לאחת הדעות שבבבלי או כדין עצמאי. תוספות (ד"ה כדי שתתחולל דעתו עליו) אומרים שהשיעור שבבבלי מתכוון אליו הוא שיעור הליכת ארבע אמות שמופיע בירושלמי³. אלא שר"ח פשוט מביא את דברי הירושלמי ולא מסביר אותם. כמו שהראינו, הירושלמי לומד את הדין מהסיפור על רבי ינאי. הירושלמי לומד מאותו סיפור שיש שיחיד מתפלל מוסף גם בעיר שיש בה מגיין, ומשמע בבירור שרבי ינאי התפלל ביחיד ולא בציבור. כך שנראה שדין הירושלמי עוסק במקרה שונה מהמקרה של דין הבבלי לפי ר"ח, ולכן אין להשוות ביניהם ויש לומר שאלו שני דינים במקרים שונים. הבבלי מלמדנו שבמקרה של שליח ציבור שעובר מחזרה על שחרית לעמידת מוסף צריך לשהות כדי ש'תתחונן' // 'תתחולל' עליו דעתו, ואילו הירושלמי מלמדנו שיחיד שעובר משחרית למוסף (כמו רבי ינאי) יכול להסתפק בשהייה כדי הילוך ארבע אמות.

מדוע לחלק בין הדינים ולהגדיר שיעורים שונים? הרב אליהו ליפשיץ בספר 'תורת אמן'⁴ כותב שההבדל בין השיעור שנותן הבבלי לשיעור שנותן הירושלמי הוא שהבבלי נותן שיעור אישי ולא קבוע, כי הוא מתייחס לשינוי במצב הנפשי של המתפלל, אך הירושלמי נותן שיעור קבוע לכל אדם, כי השיעור שלו מתייחס להפרדה בין התפילות – שיעור שמטרתו להדגיש שמדובר בשתי תפילות נפרדות⁵. ונראה שהסבר זה מתאים גם לדברים שאומר רבנו חננאל – הבבלי נותן שיעור המשתנה בין אדם לאדם וקשור למצבו הנפשי של המתפלל, כיוון שהבבלי עוסק במקרה שבו יש צורך בשינוי המצב הנפשי של המתפלל – הסרת אימת הציבור. לעומת זאת, הירושלמי נותן שיעור קבוע לכל אדם שבא

³ וכך גם תלמידי רבנו יונה (כ, ב דה כמה ישהה) והרבה מהראשונים.

⁴ סוגייה צה, עמ' 432-433, מעליות, מעלה אדומים, תש"ע.

⁵ מכאן מסיק בעל ה'מילי דברכות', שלפי הירושלמי, אם אדם אומר בין שחרית למוסף פסוק שאינו חלק משתי התפילות (כמו לדוגמה 'אשרי'), אינו צריך להפסיק כמשך הילוך ארבע אמות.

דין שהייה בין שתי תפילות סמוכות

להפריד בין התפילות ולהדגיש שמדובר בשתי תפילות שונות, כיוון שהירושלמי עוסק במקרה שבו אין צורך בשינוי המצב הנפשי של המתפלל – מי שהתפלל שחרית ביחיד מוכן להתפלל מוסף ביחיד, אלא שיש צורך להדגיש שהתפילות הן תפילות שונות. ר"ח מביא את הירושלמי בתור דין דומה שעוסק במקרה אחר, מעין השלמה.

ג. הדברים שאינם ברורים בפשטם בפירוש ר"ח

אמנם, היות שר"ח כותב שהגמרא עוסקת דווקא בין שחרית למוסף ודווקא בשליח ציבור, לכאורה המקרה היחיד המתאים שאליו הוא מתכוון הוא המעבר בין חזרת הש"ץ של שחרית לעמידה של מוסף (שאותה שליח הציבור מתפלל יחד עם כל הציבור לפני החזרה על מוסף). כך שלכאורה ר"ח מפרש שהאדם צריך להיות מסוגל להתחנן/לחלות פני ה' בעמידה במוסף (שאותה מתפלל הש"ץ לכאורה כיחיד ולא כנציג הציבור) ולא בחזרת הש"ץ. זה אכן מסתדר עם דעת 'תתחונן', שעסקה בתפילת היחיד של משה רבנו, שבה ביקש משה רבנו בקשה אישית, אך לכאורה זה לא ממש מסתדר עם דעת 'תתחולל', שעסקה בתפילת משה רבנו כשליח עם ישראל, שבה ביקש מה' למחול על עוון העם. לכן עלינו להבין כיצד בדיוק לפי ר"ח האמוראים לומדים את הדין מהפסוקים.

ולעניות דעתי, עוד עניין צריך ביאור בדברי ר"ח: ר"ח מבסס את עניין הלימוד מ'ואתחנן' בהקשר לשהייה בין שתי תפילות מכך ש'כדכתיב ואתחנן אחר ואתנפל'. המילה 'ואתנפל' מופיעה פעמיים בתורה ושתייהן בפרשת עקב, ואילו המילה 'ואתחנן' מופיעה פעם אחת – בפרשת ואתחנן, שנמצאת לפני פרשת עקב, כך שדבריו של ר"ח מעט לא מובנים. גם אם נאמר שר"ח הולך לפי סדר המציאות, בה 'ואתחנן' (התפילה שמשה התפלל בשנת הארבעים במדבר) באמת הייתה לאחר 'ואתנפל' (שהייתה לאחר חטא העגל), הרי הייתה שהייה של כמה שנים בין שתי התפילות, ולא ברור איך ר"ח לומד מזה משהו.

ד. ההסברים המוצעים לפירוש ר"ח

כיצד לומדים רב הונא ורב חסדא את דבריהם? ברור לנו שהם מקשרים את דעותיהם בעניין משך ההפסקה לפסוקים, אך לא מוכרח שהם ממש לומדים מהפסוקים את דעותיהם. ננסה לראות את שלוש האפשרויות להסביר את גיבוש דעותיהם של האמוראים: לימוד מהפסוקים שמתבסס על המצב המתואר בפסוקים, לימוד שם הדין (אך לא הדין עצמו) מהפסוקים ולימוד אופי התפילה הרצוי מהפסוקים.

ד.1. האפשרות הראשונה – לימוד מהמצב המתואר בפסוקים

כאמור, מר"ח משתמע שהוא מפרש את הדין כעוסק בשליח ציבור שסיים חזרה על שחרית ומתחיל עמידה של מוסף, שהרי הוא כותב שמטרת ההפסקה היא שאימת הציבור תסור מעליו⁶. המצב של המתפלל, לפי ר"ח, הוא אדם שסיים חזרה כשליח ציבור ומתחיל להתפלל עמידה. על מקרה זה, כל אחת משתי הדעות לומדת את הדין ממצב דומה המתואר בפסוקים.

דעת 'תתחונן' לומדת את הדין מהמצב המתואר בתפילת משה בתחילת פרשת ואתחנן: ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר: -דני ה' אתה החלות להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה אשר מי א-ל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורתך: אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן ההר הטוב הזה והלבנן:

(דברים ג, כג-כה)

בתפילה זו משה מבקש מה' להיכנס לארץ, ומכאן לומדת דעת 'תתחונן', שעל האדם להגיע למצב בו יוכל להתפלל תפילה של 'בקשת פרס' – בקשה רגילה שמצויה רבות בתפילה. תפילת ואתחנן היא לכאורה תפילת יחיד, שהרי משה רבנו מתפלל בה על עצמו, ולפי דעה זו זה המצב הדומה למצב של ש"ץ שסיים חזרה על שחרית ומתחיל עמידה של מוסף.

לעומת זאת, דעת 'תתחולל' לומדת את הדין מהמצב המתואר בתפילת משה בפרשת כי תשא:

ויחל משה את פני ה' -להיו ויאמר למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה: למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם להרג אתם בהרים ולכלתם מעל פני האדמה שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך: זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם כך ותדבר אלהם ארבה את זרעכם ככוכבי השמים וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונחלו לעלם:

(שמות לב, יא-יג)

בתפילה זו משה מבקש מה' לא לכלות את עם ישראל בעקבות חטא העגל, ועל כן לומדת דעת 'תתחולל' שעל האדם להגיע למצב בו יוכל לבקש מה' למחול על פשעיו ומרדיו ולרצות את ה'. תפילת 'ויחל' היא לכאורה משהו בין תפילת יחיד לתפילת ש"ץ – שהרי

⁶ ר"ח לא מפרש האם המתפלל המשיך להיות שליח ציבור במוסף או לא, ובהמשך נדון בהשלכותיה של שאלה זו.

דין שהייה בין שתי תפילות סמוכות

משה מתפלל על העם כנציג העם אך עושה זאת לבדו, כיחיד, ולפי דעה זו זה המצב הדומה למצב של ש"ץ שסיים חזרה על שחרית ומתחיל מוסף.

כלומר, אפשר לראות על פי מה שהצענו, שהמחלוקת בין שתי הדעות היא בשאלה מהו המצב הדומה למצב שבו נמצא הש"ץ המדובר. המחלוקת היא האם עמידה של ש"ץ במוסף נחשבת לעמידת יחיד ממש או למשהו בין עמידת יחיד לחזרת הש"ץ. בהמשך הירושלמי, וגם בבבלי ובירושלמי על ראש השנה מובאת מחלוקת רבן גמליאל וחכמים, שממנה אפשר אולי למצוא את נקודת המחלוקת בין דעת 'תתחונן' לדעת 'תתחולל'. נביא את המחלוקת כפי שהיא מופיעה בבבלי, כי שם מובא המשך הדיון בין חכמים לרבן גמליאל, והוא מוסיף לנו את ההבנה הנצרכת להבנת המחלוקת בין הדעות.

במסכת ראש השנה (לג, ב) מופיעה במשנה המחלוקת בין רבן גמליאל לחכמים בעניין חיוב היחיד בברכות האמצעיות של תפילת ראש השנה: "כשם ששליח צבור חייב כך כל יחיד ויחיד חייב. רבן גמליאל אומר שליח צבור מוציא את הרבים ידי חובתן". חכמים סוברים שכל יחיד צריך לומר את הברכות בעצמו, ואילו רבן גמליאל אומר ששליח הציבור מוציא את הרבים. על מחלוקת זו מביאה הגמרא את הברייתא הבאה:

אמרו לו לרבן גמליאל: לדבריך, למה צבור מתפללין? אמר להם: כדי להסדיר שליח צבור תפלתו. אמר להם רבן גמליאל: לדבריכם, למה שליח צבור יורד לפני התיבה? אמרו לו כדי להוציא את שאינו בקי. אמר להם: כשם שמוציא את שאינו בקי כך מוציא את הבקי.

(ראש השנה לד, ב)

חכמים מקשים על רבן גמליאל: אם שליח הציבור מוציא את כולם, מדוע יש תפילת עמידה לציבור? עונה רבן גמליאל שעמידת הציבור נועדה להסדיר לשליח הציבור את החזרה. חוזר רבן גמליאל ומקשה על חכמים: אם שליח הציבור לא מוציא את הציבור בחזרתו, בשביל מה יש חזרה? עונים חכמים שהחזרה נועדה להוציא ידי חובה את אלו שאינם בקיאים ולא יודעים להתפלל בעצמם, ואילו רבן גמליאל סובר שהחזרה מוציאה ידי חובה גם את אלו שבקיאים ויודעים להתפלל בעצמם וגם את אלו שאינם בקיאים.

מהברייתא הזו אנו רואים שלרבן גמליאל עמידת הציבור נועדה להסדיר לש"ץ את תפילתו, כי החזרה מוציאה את כל הציבור (הבקיאים ושאינם בקיאים) ולכן עמידת הציבור לא נועדה ליציאה ידי חובת תפילה. לעומתו חכמים סוברים שעמידת הציבור נועדה כדי להוציא את הציבור ידי חובת תפילה, אך כיוון שאלו שאינם בקיאים לא יודעים להתפלל

עמידה בעצמם, הש"ץ חוזר על התפילה כדי להוציא אותם ידי חובה. מה שלא ניתן לדעת בבירור מהמחלוקת הוא דעת חכמים לגבי עמידת הש"ץ עצמו. לא ברור האם חכמים סוברים ששליח הציבור זקוק להסדרת תפילתו או לא. אם נאמר שגם לחכמים שליח הציבור זקוק להסדרת תפילתו, לכאורה אנו מחויבים לומר שעמידת הש"ץ עצמו מסדירה את תפילתו, היות שעמידת הציבור לא מסדירה את תפילתו. אם נאמר שלחכמים הש"ץ כלל אינו זקוק להסדרת תפילתו, לכאורה גם עמידת הש"ץ עצמו היא כעמידת שאר הציבור והיא נועדה להוציא אותו ידי חובה, כמו תפילת יחיד. או במילים אחרות, לפי ההבנה הראשונה בדברי חכמים, עמידת שליח ציבור היא משהו בין עמידת יחיד לחזרת הש"ץ – תפילה שאינה מוציאה את הציבור ידי חובה (כי זו לא חזרת הש"ץ שנועדה להוציא ידי חובה את אלו שאינם בקיאים) אך כן נועדה עבור הציבור (כי היא נועדה להסדיר את חזרת הש"ץ, שתוציא ידי חובה את אלו שאינם בקיאים). ואילו לפי ההבנה השנייה בדברי חכמים, עמידת שליח ציבור היא ממש כעמידת כל אחד מהציבור, כלומר כעמידת יחיד. כמו שאמרנו, הסוגייה הזו מובאת גם בהמשך הירושלמי שעסקנו בו, ושם מופיעות פסיקות ההלכה על פי אמוראים שונים:

ר' זעירא ורב חסדא הוו יתבין תמן באילין תקיעתא. מן דצלון אתת צלותא. קם רב חסדא מצליא. א"ל ר' זעירא: ולא כבר צלינן? א"ל: מצלי אנא וחזר ומצלי, הנחתין מערבאי לתמן ואמרין בשם רבי יוחנן הלכה כרבן גמליאל באילין תקיעתא. ואנא דלא כוונתי, הא אילו כוונתי הוינא נפיק ידי חובתי.

[רבי זעירא ורב חסדא ישבו בכבל לאחר שהתפללו תפילת ראש השנה, וכשהתחילו הציבור להתפלל לידם קם רב חסדא והתחיל להתפלל. רבי זעירא שאל את רב חסדא מדוע קם להתפלל, הרי הם כבר התפללו. וענה לו רב חסדא שהוא מתפלל שוב כי החכמים היורדים מארץ ישראל לבבל אמרו שהלכה כרבן גמליאל בתפילת ראש השנה, ובתפילה הקודמת הוא לא התכוון לצאת ידי חובה בתפילת שליח הציבור ולכן לא יצא ידי חובתו קודם לכן – ד"ש].

(ירושלמי ברכות ד, ו)

לא ניכנס לעומק הסיפור המובא, אבל אנחנו רואים שרב חסדא⁷ סובר שהלכה כרבן גמליאל דווקא בתפילת ראש השנה ("אילין תקיעתא"). כלומר, רב חסדא סובר שהלכה

⁷ אמנם בגמרא שם מובא שרב הונא, רבה של ציפורין, גם כן פוסק כרבן גמליאל דווקא בתפילת ראש השנה, אך זה אינו רב הונא המובא בתלמוד הבבלי בסוגייתנו.

כחכמים בשאר ימות השנה, ומהירו שלמי נראה שאין על כך חולקים. על כן אפשר לומר, שאף רב הונא סובר כך ושהוא רוב חסדא אומרים את דעותיהם בנוגע לשהייה בין החזרה על שחרית לעמידה של מוסף על פי דעת חכמים. רב הונא ורב חסדא מבינים את דברי חכמים לפי שתי ההבנות שראינו קודם, ומתוך ההבנות השונות הללו חולקים. מי שסובר שיש להפסיק משך זמן כדי ש'תתחונן' דעתו, מבין בדברי חכמים שעמידת הש"ץ היא ממש כעמידת כל אחד מהציבור, ולכן משווה את עמידת הש"ץ לתפילת משה בה התפלל תפילה שהיא כתפילת יחיד – תפילת 'ואתחנן', ולכן סבר שהמִשָּׁף הראוי הוא כדי ש'תתחונן דעתו'. אך מי שסובר שיש להפסיק משך זמן כדי ש'תתחולל' דעתו, מבין בדברי חכמים שעמידת הש"ץ היא משהו בין חזרת הש"ץ לבין עמידת כל אחד מהציבור, ולכן משווה את עמידת הש"ץ לתפילת משה שבה התפלל תפילה שהיא בין תפילת יחיד לחזרה בשביל הציבור – תפילת 'ויחל', ולכן סבר שהמִשָּׁף הראוי הוא כדי ש'תתחולל דעתו'⁸.

אמנם, על אף שבאפשרות זו מה שעומד מאחורי מחלוקתם של רב הונא ורב חסדא מובן, יש בה קושי. לכאורה הסברנו מדוע התפילות של משה דומות למצב הש"ץ מבחינת תפילת מוסף (תפילת יחיד או משהו בין תפילת יחיד לחזרת הש"ץ), אך גם תפילת 'ואתחנן' וגם תפילת 'ויחל' לא מגיעות אחרי תפילה שבה משה היה כמו שליח ציבור⁹, כך שהדמיון בין המקרים מהם לומדים את הדין למקרה של הדין עצמו אינו דמיון מושלם. אמנם, אפשר לומר שמשה רבנו תמיד היה במצב של שליח ציבור שיש עליו אימת ציבור ולכן כל תפילה שהתפלל משה הייתה כמו תפילה שאחרי חזרת הש"ץ, אך יש בזה דוחק. רבי נפתלי כץ, בעל ה'סמיכת חכמים', כנראה הבין שרב הונא ורב חסדא למדו את דעותיהם מהפסוקים, כיוון שענה למה שהקשנו בעניין הלימוד:

[...] וא"ת היכא משמע דבין תפלה לתפלה מיירי, הלא שם בתפלה אחת מיירי?
[...] והנה גבי דמייתי ראי' מואתחנן י"ל עפ"י מה דאיתא במדרש¹⁰ שתקט"ו תפלות התפלל משה כמנין ואתחנן הרי מבואר שלא על תפלה א' קאי רק אכמה תפלות [...] אבל מאי דמפקי לי' מויחל משה קשה היכי משמע. ונ"ל דסבירא לי' כר"א

⁸ יש להעיר שעל פי הסבר זה למחלוקת בין שתי הדעות, דעת 'תתחולל' אמורה להסכים עם דעת 'תתחונן' במקרה שבו שליח הציבור שהיה בשחרית לא ממשיך כשליח ציבור במוסף. במקרה כזה ברור שעמידתו במוסף היא תפילת יחיד, ולכן יש להשוות לתפילת 'ואתחנן' ומספיק שישנה משך זמן כדי ש'תתחונן דעתו'.

⁹ ר"ח מסביר ש'ואתחנן אחר ואתנפל', אבל כמו שראינו, המשפט לא מובן בצורה פשוטה ונעסוק בו בהמשך.
¹⁰ מובא בדברים רבה (יא י'): "מנין שהתפלל משה באותו הפרק חמש מאות וחמשה עשר פעמים? שנאמר: (דברים ג, כג): "ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר" ואתחנן בגימטריא הכי הוי."

הגדול דאמר מלמד שהרבה בתפלה עד שאחזתו חולה¹¹ ומפרשי הרבה בתפלה בתפלות ממש לא שהעתיר והפציר בתפלה אחת רק הרבה בתפלות שונות [...].

(סמיכת חכמים ס, ב)

בעל ה'סמיכת חכמים' עונה לפי שני מדרשים: המדרש הראשון הוא שכשמש ביקש להיכנס לארץ הוא התפלל חמש מאות וחמש עשרה תפילות, כגימטרייה של 'ואתחנן'. על כן דעתו של משה התחוננה לאחר תפילה שכבר התפלל. המדרש השני הוא מדרש שדורש את המילה 'ויחל' ולומד ממנה שמשם התפלל תפילות רבות עד שאחז אותו חולי (ומפרשים שהתפלל תפילות רבות ולא הפציר הרבה בתפילה אחת). כלומר שדעתו של משה התחוללה לאחר שכבר התפלל¹².

ד.2. האפשרות השנייה – דין מסברה ולימוד שם הדעה מהפסוקים

ניתן לומר שרב הונא ורב חסדא פשוט סברו דעות שונות לפי שכלם. אחד סבר שהכוונה הראויה הבסיסית לתפילת מוסף היא כוונה של התחננות לקבל פרס ואחד סבר שהכוונה הראויה הבסיסית לתפילת מוסף היא חילוי פני ה' ובקשת מחילה. כאשר רצו האמוראים לומר את דעותיהם בלשון קצרה ולסכם כל דעה במילה אחת במקום להזדקק לפרט אותה, הם למדו מהפסוקים כיצד נקרא כל מצב נפשי שהם דורשים. כלומר, המצב הנפשי הנדרש נאמר על פי סברה רעיונית כלשהי, אך כאשר רצו לומר את דבריהם לדעתם במילה אחת, למדו האמוראים מתפילה דומה המופיעה במקרא, כיצד יש לכנות את המצב הנדרש. זה שאמר שיש להגיע למצב נפשי שמאפשר תפילה של התחננות ושל בקשת פרס לקח דוגמה מהתפילה הדומה לזו – תפילת 'ואתחנן', בה מבקש משה להיכנס לארץ, ולכן למד משם שהמילה המתאימה היא 'תתחונן'. לעומת זאת, זה שאמר שיש להגיע למצב נפשי שמאפשר לחלות את פני ה' ולבקש מחילה על הפשעים והמרדים, למד מהתפילה הדומה לזו – תפילת 'ויחל', בה משה מחלה את פני צורו ומבקש מה' לא להעניש את עם ישראל ולשוב מחרון אפו, ולכן למד משם שהמילה המתאימה היא 'תתחולל'. המחלוקת ביניהם,

¹¹ לב, ב.

¹² אמנם, המדרשים שמביא בעל 'סמיכת חכמים' לכאורה לא מתאימים לדברי ר"ח, כי התפילות הקודמות שמשם התפלל לא היו שונות מהתפילה האחרונה ולא היו כחזרה על שחרית לפני עמידת מוסף. אף על פי כן, עולה מדברי בעל ה'סמיכת חכמים' שיש שמבינים שרב הונא ורב חסדא ממש לומדים מהפסוקים את הדין, כי הם סוברים שהמצב של המתפלל תפילות דומה למצב של משה. לכן בדברי ר"ח יש למצוא תירוץ אחר למה שהקשו, אך הקושייה לא פורכת את ההבנה של הלימוד מהפסוקים. אמנם, אפשר לומר שמשם, כמנהיג של עם ישראל במדבר, תמיד היה תחת אימת הציבור, וממעשיו לקראת התפילה אנוחנו לומדים כיצד יש להסיר את אימת הציבור לקראת התפילה.

דין שהייה בין שתי תפילות סמוכות

כנראה, קשורה למחלוקת בעניין אופייה הרצוי של תפילת מוסף. נראה שניתן לומר שכך הבין רבי אהרן צבי ויסהויז, בעל ה'אוצר בלום' את המחלוקת.

[...] וזה ההבדל בין האומר כדי שתתחונן דעתו עליו ואסמכי' אקרא דואתחנן אל ה', ובין האומר כדי שתתחולל ואסמכי' אקרא דויחל משה.

(אוצר בלום כה)

מדבריו עולה כי הדעות סמוכות על לשון הפסוקים, ולא נלמדו מן הפסוקים עצמם.

ד.3. האפשרות השלישית – לימוד אופי תפילת עמידה ככלל

ניתן לומר שרב הונא ורב חסדא אכן לומדים מתפילותיו של משה את הדרישה למצב הנפשי הראוי עצמו, אלא שאינם לומדים זאת עבור הדין המסוים שבו עוסקת הסוגייה, אלא לגבי אופי התפילה הרצוי באופן כללי. כלומר, רב הונא ורב חסדא מסתכלים על האדם שסיים להיות ש"ץ בשחרית ורוצה להתחיל מיד מוסף, רואים שהייתה עליו אימת הציבור בעת החזרה על שחרית, ואומרים לו: "המתן, מחמת אימת הציבור שהייתה עליך לבך אינו מוכן להתפלל מוסף בצורה הראויה. שהה משך זמן כדי שתהיה מוכן לתפילה ואז תוכל להתחיל במוסף". שואל אותם המתפלל: "כמה לשהות? לאיזה מצב נפשי עלי להגיע?" ועונים לו שניהם: "למצב שראוי לתפילה רגילה". שואל אותם אותו אדם: "מהו המצב הראוי לתפילה רגילה?" ופה הם נחלקים. אחד עונה לו שעליו להגיע למצב בו יוכל להתחנן ולבקש פרס מבוראו, כי לומדים מתפילת 'ואתחנן' שזה המצב הראוי לתפילה, ואחד עונה לו שעליו להגיע למצב בו יוכל לחלות פני צורו ולבקש מחילה, כי לומדים מתפילת 'ויחל' שזה המצב הראוי לתפילה. בעל 'ראש יוסף' שואל כיצד רמוז בתפילת ואתחנן שמדובר על שתי תפילות סמוכות. ועונה שעל פי המדרש משה התפלל תקט"ו תפילות. אך הוא לא מפרש שמשה התפלל את כל התפילות האלו ברציפות, כך שמשמע שמיד לאחר אחת התפילות הללו משה חונן דעתו (כפי שמשמע מדברי בעל ה'סמיכת חכמים'), אלא שמשם התפלל במשך תקופה ארוכה תפילה נוספת לשלוש התפילות שיש כל יום – תפילת מוסף¹³. אפשר להבין את דבריו בשתי דרכים: א. משה התפלל בכל יום תפילה הסמוכה לתפילת שחרית ובה התחוננה דעתו, ולכן אפשר ללמוד משם (כמו שאמרנו באפשרות הראשונה). ב. משה התפלל תפילת מוסף ובה נאמר 'ואתחנן', מכאן לומדים שבתפילת מוסף יש להגיע למצב נפשי שבו 'תתחונן הדעת' ולכן לאחר שסרה

¹³ לגבי המחלוקת, האם התפילות נתקנו כנגד האבות או כנגד הקרבנות, שואלים על אלו שסוברים שכנגד אבות, כנגד מי נתקנה תפילת מוסף. ועונה בעל ה'ראש יוסף', שכנגד משה.

אימת הציבור משליח הציבור והוא בא להתפלל תפילת מוסף, עליו להגיע למצב של 'תתחונן דעתו', כי זה מה שדרוש בתפילת מוסף¹⁴.

אפשרות זו דומה לאפשרות הראשונה, ועל פי שתייהן רב הונא ורב חסדא לומדים ממש את הדין מהפסוקים עצמם ולא מרעיון, אלא שבניגוד לאפשרות הראשונה, כעת אנחנו טוענים שהם למדו מהפסוקים דין כללי שנוגע לתפילה ככלל ותקף גם במקרה הזה, ולא שמהפסוקים לומדים את הדין המסוים למקרה זה. כך יוצא שהתמיהה שתמהנו על האפשרות הראשונה לא קשה על אפשרות זו, כי אין צורך בדמיון בין תפילותיו של משה למקרה המסוים הזה, ולכן על אף שלא מפורש שתפילת 'ואתחנן' ותפילת 'ויחל' היו מיד לאחר תפילה אחרת, מובן כיצד האמוראים לומדים מהן את הדין. אמנם, באפשרות הראשונה ביארנו מהי נקודת המחלוקת בין האמוראים, ואילו כאן לא ברור מדוע כל אמורא לומד מתפילה אחרת.

ה. הסבר הביסוס שר"ח נותן מ'ואתחנן אחר ואתנפל'

לאחר שר"ח מביא את שתי הדעות, הוא כותב "כדכתיב ואתחנן אחר ואתנפל". בקריאה ראשונה נראה שר"ח מצביע על הדמיון בין המקרה של הדין (ש"ן שסיים חזרה על שחרית ומתחיל עמידת מוסף) לבין תפילת משה רבנו, ובכך מסביר למה למדו על דין זה מתפילת משה הזו. אלא שאם נתבונן טוב בפסוקים, תעלנה כמה שאלות:

1. תפילות 'ואתחנן' ותפילת 'ואתנפל' לא סמוכות זו לזו בכתוב.
2. בלשון הפסוקים הסדר הפוך – 'ואתחנן' מופיעה לפני 'ואתנפל'.
3. אמנם במציאות תפילת 'ואתחנן' הייתה לאחר תפילת 'ויחל', אך היה הפרש של כמה שנים בין השתיים, ולכאורה הן לא מהוות דוגמה למקרה של שתי תפילות סמוכות.

ואכן, הערוך (ערך חל) מצטט את ר"ח כמעט מילה במילה – ובמקום 'כדכתיב ואתחנן אחר ואתנפל' הוא כותב 'דכתיב ואתחנן ואתנפל'. וכך השאלות כבר לא קיימות, אבל כעת מדובר במשפט לא מובן. מה עושה ר"ח בכך שמצטט את שני אזכורי התפילה.

ובכן, תפילת 'ואתנפל' היא למעשה תפילת 'ויחל'. כלומר, תפילת 'ואתנפל' היא היא התפילה שמשא התפלל לאחר חטא העגל ובה ביקש רחמים על עם ישראל:

¹⁴ לא ראיתי התייחסות של בעל ה'ראש יוסף' לתפילת 'ויחל', אבל בכל מקרה אנחנו רואים שהוא הבין שרב הונא ורב חסדא למדו מתפילות משה את המצב הראוי לתפילת מוסף באופן כללי.

דין שהייה בין שתי תפילות סמוכות

ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי כי אמר ה' להשמיד אתכם: ואתפלל אל ה' ואמר -דני ה' אל תשחת עמך ונחלתך אשר פדית בגדלך אשר הוצאת ממצרים ביד חזקה: זכר לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב אל תפן אל קשי העם הזה ואל רשעו ואל חטאתו: פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלי יכלת ה' להביאם אל הארץ אשר דבר להם ומשנאתו אותם הוציאם להמתם במדבר: והם עמך ונחלתך אשר הוצאת בכחך הגדל ובזרעך הנטויה:

(דברים ט, כה-כט)

במילים אחרות: ממש כמו תפילת 'ויחל', רק שמופיעה בספר דברים ולא בספר שמות. אם מדובר באותה תפילה ממש, למה ללמוד מאזכור אחד ולא מהשני?

ובכן, מתפילת 'ואתנפל' לומדים דין אחר, את דין נפילת אפיים. וכמו שכותב הטור¹⁵:

והטעם לפי שהתפללנו בכל ענין שיוכל אדם להתפלל, בישיבה ובעמידה ובנפילת אפים כאשר עשה משה רבינו, דכתיב: ואשב בהר (דברים ט, ט) וכתיב ואנכי עמדתי בהר וגו' (דברים י, י), ואתנפל לפני ה', ומאחר שאין בנו כח להתפלל בענין אחר אנו אומרים "ואנחנו לא נדע".

(אורח חיים קלא)

כיוון שלומדים מתפילת 'ואתנפל' את דין נפילת אפיים, בוודאי שאי אפשר ללמוד ממנו דין שנוגע לתפילת מוסף, ולכן יש ללמוד מ'ויחל'. אלא שבניגוד ל'ואתנפל', שברור שהיא לשון תפילה, לגבי 'ויחל' לא ברור שמדובר בלשון תפילה. ישנו מדרש שמובא בדברים רבה ובילקוט שמעוני על פרשת ואתחנן בשתי גרסאות שונות מעט. גרסת הילקוט שמעוני היא:

דבר אחר ואתחנן – (עשר) [שלש עשרה]¹⁶ לשונות נקרא תפלה, זעקה שועה נאקה, [בצור, רנה, פגיעה, נפול, פלול, עתירה, עמידה, חלוי, חנון, זעקה, מנין] שנאמר ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים וגו' ויזעקו, [שועה מנין שנאמר] ותעל שועתם [נאקה מנין שנאמר] וישמע -להים את נאקתם, נקראת בצור וקריאה שנאמר בצר לי אקרא ה', נקראת רנה ופגיעה שנאמר ואתה אל תתפלל וגו', ונקראת נפול שנאמר ואתנפל, נקראת פלול שנאמר ואתפלל, נקראת

¹⁵ לא מצאנו מקור קדום יותר.

¹⁶ בספירה הראשונה מופיעות שתיים עשרה, אך בפירוט נוספת 'קריאה' ומשלימה לשלוש עשרה.

עתירה שנאמר ויעתר יצחק, נקראת עמידה שנאמר ויעמד פינחס ויפלל, נקראת חלוי שנאמר ויחל משה, נקראת תחנה שנאמר ואתחנן, בעת ההיא לאמר.

(ילקוט שמעוני סימן תתיא)

ולעומתה, גרסת דברים רבה היא:

אמר רבי יוחנן: עשרה לשונות נקראת תפילה ואלו הן: שוועה. צעקה. נאקה. רנה. פגיעה. ביצור. קריאה. ניפול. ופילול. ותחנונים. שוועה, צעקה, שנאמר: ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו וגו' (שמות ב, כג). נאקה, דכתיב: וישמע -להים את נאקתם (שמות ב, כד). רנה ופגיעה, דכתיב: אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפילה ואל תפגע בי (ירמיהו ז, טז). ביצור וקריאה, דכתיב: בצר לי אקרא ה' (שמואל ב, כב, ז; תהלים יח, ז). ניפול, דכתיב: ואתנפל לפני ה'. פילול, דכתיב: ויעמוד פנחס ויפלל (תהלים קו, ל). ותחנונים, דכתיב: ואתחנן אל ה'.

(פרשת ואתחנן א)

בגרסה זו לא מופיעה לשון חילוי. כלומר, על פי גרסה אחת¹⁷ במדרש, לשון 'ויחל' אינה לשון תפילה – משמע שלא ברור לחלוטין ש'ויחל' היא לשון תפילה (שהרי אם היה ברור שהיא לשון תפילה, היה תמוה שתהיה גרסה במדרש שלא כוללת אותה) ולכן יש קושי מסוים ללמוד ממנה, ומהלשון השנייה המופיעה בקשר לאותה תפילה לומדים דין שעוסק בנפילת אפיים. לעומת זאת, המדרש שמונה לשונות תפילה נכתב בעניין תפילת 'ואתחנן'. ובכך מחזק ר"ח את דעת 'תתחונן'. זה אינו פשט דברי ר"ח, אבל כפי שאמרנו – לכאורה מה שאומר ר"ח לא יכול להתפרש כפשוטו.

סיכום

התלמוד הבבלי מביא את מחלוקת רב הונא ורב חסדא לגבי משך השחייה בין שתי תפילות סמוכות, דעה אחת אומרת שצריך ש'תתחונן דעתו עליו' על פי הפסוק "ואתחנן אל ה'" והדעה השנייה אומרת שצריך ש'תתחולל דעתו עליו' על פי הפסוק "ויחל משה". רש"י

¹⁷ מבחינת תיארוך חיבור שני ספרי המדרשים, לפי ויקיפדיה דברים רבה הוא פחות או יותר בתקופתו של ר"ח או לפניו ואילו ילקוט שמעוני הרבה אחרי, כך שאולי אפשר לומר שבאמת הגרסה שהייתה בידי ר"ח היא ש'ויחל' אינה לשון תפילה. אמנם, בסופו של דבר ילקוט שמעוני הוא ילקוט ממקורות קדומים ולכן אפשרי שגרסת ילקוט שמעוני הייתה בידי ר"ח.

מפרש ששתי הדעות מסכימות לגבי שיעור הזמן וחולקות רק בלשון ואילו ר"ח מפרש ששתי הדעות חולקות גם בשיעור הזמן: דעת 'תתחונן' דורשת להגיע למצב נפשי שמאפשר תפילה של תחונן ובקשת פרס ואילו דעת 'תתחולל' דורשת להגיע למצב נפשי שמאפשר תפילה של חילוי פני ה' ובקשת מחילה. בניגוד לרש"י ולתוספות, ר"ח מפרש את הדין כעוסק דווקא בש"ץ שסיים חזרה על שחרית ומתחיל עמידה של מוסף. הירושלמי אומר שבין שתי תפילות סמוכות יש לשהות כדי הילוך ארבע אמות, ובניגוד לתוספות שמתאימים בין הדעה בירושלמי לדעות בבבלי, לכאורה ר"ח מבדיל וסובר שהבבלי עוסק בש"ץ והירושלמי עוסק ביחיד, מה שמתאים לשיעורי השהייה שניתנים – שיעור כללי בירושלמי שנועד להבדיל בין שתי תפילות ושיעור אישי בבבלי שנועד להסיר את אימת הציבור מהש"ץ. לפי ר"ח, האמוראים בבבלי חולקים גם בתוכן ולא רק בלשון ולכן כנראה למדו מהפוסקים גם את משך השהייה ולא רק את הלשון. אמנם, באופן פשוט לכאורה אין דמיון בין המצב שמציג ר"ח לבין תפילת 'ויחל', כי עמידת הש"ץ במוסף היא לכאורה תפילת יחיד ואילו תפילת 'ויחל' הייתה בנציגות הציבור. על כן הצענו שלוש דרכים להסביר את הקשר בין הדעות במחלוקת לבין הפוסקים עליהם הן מסתמכות:

1. לימוד ממשי מהפוסקים: שתי הדעות חולקות האם עמידת הש"ץ נחשבת לתפילת יחיד ממש או למשהו בין תפילת יחיד לחזרת הש"ץ, וכל אחת מתבססת על הבנה אחרת בדברי חכמים במחלוקתם עם רבן גמליאל במסכת ראש השנה. לכן אחת הדעות למדה מ'ואתחנן' שהייתה תפילת יחיד והשנייה למדה מ'ויחל' שהייתה משהו בין תפילת יחיד לתפילת ציבור.
2. לימוד הדין מסברה. כל דעה סוברת שלש"ץ שעובר מחזרה על שחרית לעמידת מוסף דרוש מצב נפשי אחר (אחת סוברת שצריך יכולת להתחנן ולבקש פרס ואחת סוברת שצריך יכולת לחלות פני ה' ולבקש מחילה), אך את לשון הדין למדה מתפילה דומה של משה רבנו.
3. לימוד המצב הנפשי הראוי לתפילת מוסף באופן כללי. שתי הדעות סוברות, שמפני שהייתה על שליח הציבור אימת הציבור בחזרה על שחרית, עליו להסיר אותה ולהגיע למצב נפשי הראוי לתפילת העמידה. כל דעה לומדת מתפילה אחרת של משה רבנו מה המצב הראוי לתפילה באופן כללי, שהוא המצב הנדרש גם במקרה הזה.

המשפט שר"ח כותב: "כדכתיב ואתחנן אחר ואתנפל" תמוה משום שתפילת 'ואתחנן' מופיעה בכתוב לפני תפילת 'ואתנפל', ועל אף שבמציאות התרחשה אחריה, היו שנים

רבות בין השתיים והן לא היו סמוכות. ראינו שהערוך לא גורס את המילה "אחר" ולכאורה מתקבל מכך משפט לא ברור. הסברנו שתפילת 'ואתנפל' היא תיאור אחר של תפילת 'ויחל', אך אי אפשר ללמוד ממנה לגבי תפילת מוסף כי לומדים ממנה את דין נפילת אפיים. הבאנו שתי גרסאות למדרש שסופר את לשונות התפילה שמופיעות בתורה, ובאחת מהן לא מופיעה לשון 'ויחל', בניגוד ללשון 'ואתחנן' ולשון 'ואתנפל' שמופיעות בשתייהן. כך שמשמע שלא ברור לכולם שלשון 'ויחל' היא לשון תפילה, בניגוד ללשון 'ואתחנן'. אמרנו שאולי ר"ח רומז לכך שמבוסס יותר ללמוד מתפילת 'ואתחנן', כי תפילת 'ויחל' מופיעה בשתי לשונות: 'ואתנפל' ו'ויחל' – מהראשונה לומדים דין שקשור לנפילת אפיים ולא למוסף, ולא ברור מאליו שהשנייה היא לשון תפילה, בניגוד ללשון 'ואתחנן', שהיא לשון תפילה מובהקת.

"מצוא תפילתנו חסד לאדרך רוממות".